

Анатолій Гальчинський

ПОЛІТИЧНА НООЕКОНОМІКА

Обґрунтовано загальноекономічні засади взаємозалежності "ноосфера-нооцивілізація-нооекономіка" як вузлові визначення нової епохи. Розкрито підґрунтя актуалізації політичної економії та її трансформації у політичну нооекономіку, що є основою формування нової парадигми економічних знань.

Ключові слова: міжсистемні трансформації, ноосфера, нооцивілізація, нооекономіка, політична нооекономіка

JEL: A100; B310; F290.

Поняття "нооекономіка" і відповідно – "політична нооекономіка" далеко не однозначно сприймаються науковим загалом. Дехто може розцінювати їх як своєрідну "гру в дефініції". Для таких суджень є реальні підстави, адже в науці вже давно, починаючи від 1970-х років, сучасний мегацикл цивілізаційного розвитку розглядається як початок постіндустріальної епохи, у яку вступає людство. Тож усталені поняття "постіндустріальна цивілізація", "постіндустріальне суспільство", "постіндустріальна економіка" не викликають сумнівів щодо своєї коректності.

У цьому сенсі логічніше було б, на перший погляд, поставити питання про нову парадигму політекономічних знань як постіндустріальну політичну економіку чи політекономію постіндустріального суспільства. Я обмірковував відповідну ідею і все ж дійшов висновку, що визначення "політична нооекономіка" більш предметно відбиває зміст процесів, які надзвичайно болісно – навпомацки, у багатьох своїх аспектах суперечливо – пробивають дорогу в розвитку людської спільноти.

Треба застерегти, що я не протиставляю визначення "політекономія постіндустріалізму" і "політична нооекономіка". Це по суті ідентичні поняття. Проблема криється в семантиці. Коли специфіка суспільного явища окреслюється за допомогою префіксів "пост-", "нео-" та інших, то акцент робиться на запереченнях і залишається не ідентифікованою системна визначеність нової якості, що утверджується.

Йдеться про обмеження "лінійної логіки" аналізу, методології "від досягнутого". Тим часом, як це нині стає цілком очевидним, постіндустріалізм у своїх сутнісних визначеннях формується за протилежними принципами, за логікою метасистемних трансформацій, за законами взаємодії детермінованих і водночас не детермінованих, раціональних і ірраціональних начал. Мова йде про утвердження "нелінійного образу постсучасного світу" (О. Неклесса), в якому органічно переплітаються історично відомі

Гальчинський Анатолій Степанович (ec-teor@ief.org.ua), д-р екон. наук, професор.

і поки що зовсім не відомі нам, пізнані і непізнані структури, структури, що мають історичні передумови, сягають своїм корінням в епоху індустріалізму, є її продовженням, і водночас – структури, що виникають без відповідних історичних передумов, формуються на основі самогенерації (самогенези), є системно незумовленими.

Ця незаперечна істина глибоко усвідомлювалася і фундаторами теорії постіндустріалізму. "Ера Третьої хвилі історичних змін, – зазначає один із найтитулованіших соціологів сучасності, американський учений О. Тоффлер, – являє собою не пряме продовження індустріального суспільства, а радикальну зміну напрямку руху, відторгнення минулого. Відбувається повна трансформація такою ж мірою революційного характеру, як утвердження індустріальної цивілізації 300 років тому" (Тоффлер, 2004. С. 556). Зрештою робиться висновок про перехідний характер нинішньої епохи, в процесі утвердження якої "докорінним чином змінюється усе".

Такої ж точки зору дотримується й інший видатний американський учений, экс-президент міжнародної соціологічної асоціації (1994–1998) І. Валлерстайн. Символічною є назва його книги, що побачила світ у 2003 році: "Кінець знайомого світу. Соціологія XXI століття". Процитую висновок, сформульований уже на першій її сторінці. Моя позиція, пише І. Валлерстайн, полягає у тому, "що сучасна світосистема як система історична вступила у стадію завершальної кризи і навряд чи існуватиме через п'ятдесят років... Соціум першої половини XXI століття за своїми складностями, нестійкістю і водночас відкритістю значною мірою перевершить усе, бачене нами у XX" (Валлерстайн, 2003. С. 5).

Ці рядки були написані ще до початку світової кризи 2008–2009 рр., до масштабного розгортання панарабської революції – "арабської весни", до інших глибоких суспільних перетворень нашого сьогодення, які на практиці підтверджують висновки вченого щодо "кінця знайомого світу", щодо реального початку "постновітньої сучасності" (Ж. Бодріяр). Аналізуючи цю ж проблему, відомий український філософ С. Кримський зазначає, що події кінця минулого і початку нинішнього століття "набули масштабу епохального переходу до нового періоду – постісторії" (Крымский, 2010). Російський учений О. Неклесса пише про "початок фундаментальної цивілізаційної альтернативи", контур "постцивілізаційної епохи" (Неклесса, 2004. С. 219, 225; 2010, С. 19).

Базуючись саме на цих оцінках сучасної (перехідної за своєю суттю) епохи, з її визначень як такої, що "докорінним чином змінює все", стає цілком очевидною найактуальніша значущість наукової проблеми позитивного тлумачення поняття "постіндустріалізм", його конструктивно-смыслового наповнення. Йдеться про перенесення акцентів з **констатацій "кінця знайомого світу" на визначення системних узагальнень, ще формулюють основу нашого бачення "початку незнайомого світу"**. Політична нооекономіка і має перебрати на себе функцію економічної теорії (насамперед – методології) стосовно не кінця старого, а саме початку нового світу, світу, що народжується.

У нашому аналізі фундаментальною основою такого "початку", його системоутворювальним осередком є розгортання ноостичних проце-

сів, прогресуюче розширення людиностверджувальних начал цивілізаційних перетворень, сфери розуму, свідомого. Йдеться про **фактичний ренесанс теорії ноогенези**, про оцінки нашої епохи як такої, де ноостичні перетворення набувають **критичних** параметрів, **стають реально** відчутними, такими, що переходять зі сфери суто академічних оцінок у практичну площину. Нині кожному неупередженому аналітику стає очевидною зростаюча актуальність відповідних узагальнень – досягнувши свого мислячого стану, життя, суспільство загалом, у тому числі й економіка, не можуть розвиватися, не підносячись структурно на вищі щаблі свідомого. Йдеться про принципової ваги закономірність, згідно з якою суспільно-цивілізаційний розвиток ототожнюється з системним поглибленням свідомого, зводиться *de facto* до цього процесу. Поглиблення свідомого характеризує фундаментальну визначеність сучасного цивілізаційного розвитку, слугує його мірою, стає його критерієм.

Відповідно до цього визначення, пропоную у своєму дослідженні таку методологічну конструкцію: ноосфера – нооцивілізація (ноостична за своїм змістом постіндустріальна цивілізація) – нооекономіка. Цей системний ланцюг поєднує вузлові пункти аналізу. Інноваційною є спроба автора концептуально аргументувати таку взаємозалежність. На цьому ж фундаменті розбудовується методологічна конструкція політичної нооекономіки.

Добре відомо, що основні принципи ноостичної парадигми цивілізаційного процесу були опрацьовані на початку ХХ століття. Для вітчизняної науки є надзвичайно важливим, що біля джерел обґрунтування відповідної парадигми стояли видатний учений, перший президент Української академії наук Володимир Іванович Вернадський, а також відомий французький філософ і теолог П'єр Теяр де Шарден.

Йдеться про цивілізаційну парадигму, системоутворювальним началом якої є спосіб взаємодії, коеволюції Людини (суспільства) і Природи. Як пише відомий російський учений М. Моїсєєв, спосіб взаємодії Людини і Природи, характер їхньої коеволюції – це та основа, на якій, зрештою, базується процес зародження і циклічного розвитку цивілізації. Починаючи з кам'яної доби, передусім палеолітичного періоду, коли наші предки почали виготовляти примітивні знаряддя виробництва, системоутворювальну суперечність Універсуму, а отже, і логіку цивілізаційних перетворень визначала суперечність між Людиною і Природою. Звідси висновок, який робить М. Моїсєєв, науковий внесок якого в поглиблення новаторських ідей В. Вернадського і Теяра де Шардена є чи не найвагомим: поняття "коеволюція природи (біосфери) і суспільства" і поняття "ноосфера" є "фактичними синонімами" (Моїсєєв, 1990. С. 154). У цьому аспекті цивілізаційний розвиток оцінюється як планетарний механізм коеволюції Людини і Природи, розуму і матерії, забезпечення послідовної (поетапної) трансформації біосфери в ноосферу¹. Принципи ноогенези, на яких базується методологія ноостичної парадигми цивілізаційних перетворень, відбивають логіку такої еволюції.

¹ Основні ідеї теорії ноосфери були оприлюднені на початку 1920-х років В. Вернадським у його лекціях у Сорбонні. Тут він брав участь у семінарах А. Бергсона разом з Теяром де Шарденом, а також французьким ученим Ле Руа, який першим (у 1927 р.) почав уживати безпосередньо поняття "ноосфера".

Ключовою її ознакою є зростання впливу людської свідомості та людського розуму на процес цивілізаційних трансформацій. Ідеться про нооцивілізаційний розвиток як "осмислений генезис на основі людського розуму". Ноосфера, за визначенням В.Вернадського, втілює в собі об'єктивні начала циклічної еволюції Планети – від стадії, що зумовлюється біологічними законами, до стадії, сформованої розумом людини, який перебирає на себе функцію головної системоутворювальної геологічної сили. Звідси визначення ноосфери як сфери Розуму. Геологічно, писав В. Вернадський у 1938 році, ми переживаємо нині виокремлення у біосфері царства Розуму – ноосфери, яка докорінно змінює її побудову. Йдеться про нове не тільки в історії Землі, а й в історії людства – про "нову геологічну еру", "свідому еволюцію Планети", "спрямований розвиток" (Вернадский, 2004. С. 59–61, 12). Звідси випливає важливий висновок: ноосфера, за своєю суттю, – олюднена природа, "сконструйована людиною реальність", утілення еволюційних змін біосфери, головним суб'єктом яких виступає людський розум, що набуває в цьому процесі статусу "геологічної сили".

Аналогічні погляди обстоював і Теяр де Шарден, в обґрунтуваннях якого людина в процесі ноогенези перебирає на себе подвійну функцію – реалізує себе, з одного боку, як "мислячий центр перспективи", "центр конструювання Універсуму", з іншого – як "вісь і вершину еволюції", як інструмент "спрямованого (людиностверджувального) розвитку" (Тейяр де Шарден, 2002. С. 37,40). "Ноосфера перебуває в нас, а ми – в ноосфері", – так трактує окреслену проблему видатний французький філософ і соціолог Едгар Морен (Морен, 2007. С. 32). На цій основі будується логіка олюднення природи, формування цивілізаційного простору людини.

Зазначимо й те, що у працях і В. Вернадського, і Теяра де Шардена небезпідставно постулюється незавершеність процесу утвердження ноосфери. Цей процес, писав В. Вернадський у 1944 р., лише розпочинається. Ми тільки тепер входимо в ноосферу, розглядаємо її створення як мету, що стоїть перед людством. В умовах сучасної інформаційної революції, розгортання кібернетичного простору та інформаційних мереж, розбудови на цій основі мережево-інформаційного суспільства і мережевої економіки ноостичні перетворення суттєво прискорилися. Напевне, має рацію у зв'язку з цим М. Моїсєєв, який ототожнює майбутню епоху зрілого постіндустріалізму з епохою сформованої ноосфери. Власне на цьому акцентує й інший російський учений Ю. Яковець, який визначає постіндустріалізм як інтегральну гуманістично-ноостичну світову систему (Яковець, 2009. С. 110).

У цьому контексті виокремлюється така методологічна конструкція: цивілізаційний процес – це процес становлення ноосфери; постіндустріальна цивілізація – це еволюційний розвиток на основі вже сформованої (критичної бази) ноосфери. У таку ж систему координат органічно вписується і поняття "нооекономіка". Ноосфера, нооцивілізація, ноостична визначеність суспільства, нооекономіка – споріднені (односистемні) поняття, що акцентують на прогресуючому олюдненні суспільно-історичного, зокрема економічного, процесу, його неминучій гуманізації.

Якими ж є критеріальні ознаки ноосфери і відповідно – нооцивілізації? Погляди В. Вернадського і Теяра де Шардена у цьому питанні досить близькі. Обидва акцентують увагу на цільовій функції експансії свідомого – формуванні на його основі планетарного суспільства. Біля джерел такого суспільства стоїть планетарний Розум, носієм якого в теоретичній системі ноогенези виступає Людство в його соціальній цілісності. Хоча привернути увагу до принципового методологічного значення, якого набуває у структурі відповідного аналізу саме це поняття. Утвердження Людства у своїй цілісності, за В. Вернадським, визначає переломний момент у циклічному розвитку Планети, початок нової епохи життя людства, його історії. Лише досягнувши відповідного стану розвитку, Людство у своєму цілісному вимірі стає спроможним не тільки перебирати на себе функцію якісно нової геологічної сили, а й стати реальним суб'єктом утвердження ноосфери як "мислячого пласта біосфери". "Створення ноосфери з біосфери, – пише В. Вернадський, – ... вимагає виявлення людства як єдиного цілого" (Вернадський, 2004. С. 261). Це неминуча передумова такого процесу. Визначальною у ньому є проблема взаємодії людей, гармонізація відносин між ними, формування міжособистісної єдності, досягнення, як про це пише Теяр де Шарден, "конвергенції з усіма".

Йдеться про "конвергенцію з усіма" насамперед на рівні свідомості людей. У системі ноостичного аналізу це також одна з ключових категорій. Ми постійно звертатимемося до її визначень і при аналізі нооекономічних перетворень. Теяр де Шарден називає такий тип "конвергенції" "вищим ступенем соціалізації". Йдеться, що дуже важливо, про диференційовану соціальну єдність, у якій системна цілісність людського роду формується на основі не матеріального, а духовного синтезу, синтезу, в якому кожна особистість, зберігаючи свою унікальність, водночас утверджує себе як "реальний центр перспективи". У цьому сенсі з погляду теорії ноогенези модель соціальної конвергенції являє собою "вищий ступінь гармонізованої складності". Вона набуває ознак "синтезу центрів", у якому, щоб бути самою собою, кожна особистість має зосереджувати у своїй свідомості весь обсяг соціальної інформації, нагромадженої попередніми поколіннями. "Планетарним суб'єктом" відповідного синтезу, вважає С. Кримський, може бути лише людина, що є носієм "планетарної свідомості", "безпосереднім володарем інформаційного Універсуму", людина, що реалізує свої чесноти як "громадянин ноосфери". На цьому акцентує й Е. Морен. Питання щодо суті сучасної епохи, зазначає іменитий вчений, лежить у площині симбіозу трьох компонентів: індивід – суспільство – ноосфера (Морен, 2007. С. 32).

У площині відповідного аналізу розміщуються і критеріальні визначення нооекономіки. У нашому аналізі це – взаємозалежні системоутворювальні траєкторії. Ми вестимемо мову насамперед про антропосоціоцентристську визначеність відповідної парадигми економічних знань, концептуальною основою характеристик якої є принципове уточнення місця людини в економіці, її визначення як реального центру – початку та безпосередньої мети економічного процесу, його суб'єкта і водночас об'єкта. У цьому разі поняття "економічний розвиток" позиціонується як розвиток

сутнісних сил людини, накопичення багатства особистості, її творчого потенціалу.

Віддзеркаленням системного поєднання суб'єкта й об'єкта економічного процесу є зумовлена всім ходом суспільно-цивілізаційного прогресу зростаюча самодостатність людини, принципово нові параметри свободи вибору, можливості поглиблення яких у межах канонічної економіки вкрай обмежені. У новій системі відносин людина перестає бути часткою економіки, всього лише її функціональною "цеглинкою". Навпаки – економіку конститує людина. Така економіка за своєю суттю вже не є економікою, що виробляє товари; вона трансформується в економіку людини.

Сучасна реальність переконливо доводить, що порядок денний економіки виробництва товарів значною мірою вичерпано. У ній не залишається місця для креативних інновацій. Основоположним для системних інноваційних трансформацій стає визначення механізмів трансформації економіки товару в економіку людини. Функцію обґрунтування відповідних механізмів покликана перебрати на себе політична нооекономіка, яку в контексті розставлених у нашому аналізі акцентів правомірно трактувати і як політекономію людини. Така визначеність нової парадигми політекономічних знань могла б бути достатньо логічною.

Інша детермінанта ноостичної парадигми економічного розвитку, політекономічні підвалини якої ми прагнемо обґрунтувати, – це прогресуюча дематеріалізація економічного простору. Постіндустріальна (ноостична за своєю суттю) цивілізація є початком епохи постматеріальної цивілізації. Знову пошлюся на О. Тоффлера, який зазначав, що суть нової цивілізації зводиться до утвердження "суспільства, що спирається на високопередову технологію і постматеріальну систему цінностей". Відповідним чином змінюється і економіка: "Ми просуваємося від "економіки черева" до "економіки душі" (Тоффлер, 2004. С. 32, 261). На цьому ж акцентує і відомий англійський філософ Дж. Гілдер: "Центральною подією XX ст. стала перемога над матеріальним... Сила розуму повсюди долає силу речей" (Девис, 2008. С. 167).

Відповідних – постматеріальних – визначень набуває і нооекономіка, "економіка душі", предметом аналізу якої стає принципово новий – **постматеріальний канал економічної еволюції суспільства**. Чинна модель економічного розвитку поки що демонструє беззаперечну домінантність передусім матеріальних мотивацій, споживчих цінностей. На противагу цьому постіндустріальне суспільство і постіндустріальна нооекономіка, вся система її відтворних структур пов'язується з їх реальним олюдненням, їхньою дематеріалізацією. Ми акцентуємо на одній із базових суперечностей сучасної перехідної епохи – суперечності між початками індустріалізму і постіндустріалізму, матеріальним і постматеріальним. Нова парадигма економічної теорії має визначитися і в цих питаннях.

Хочу привернути увагу читача до того, що в нашому аналізі поставленої проблеми йдеться не про механічне заперечення (за чимсь проектом) економіки в її канонічному – суто матеріальному – контексті. Суть проблеми полягає в іншому: така економіка переросла себе; вона досягла такого рівня (у своїй потенції) досконалості, що втрачається сенс її

подальшого розвитку на наявній основі. Це відбивається на трансформаційних процесах: економіка перестає розуміти саму себе – деформуються її інформаційна та рефлексивна функції, принципи рівноваги, раціональні начала.

Мова, таким чином, іде не про самозаперечення економіки загалом, а про формування суспільних відносин, як про це пише відомий російський вчений В. Іноземцев, "за межами економічного суспільства". У представленому аналізі тричленна схема поділу історії, що поєднує первинну (доекономічну), вторинну (економічну) і третинну (постекономічну) суспільні формації, уточнюється позицією щодо формування на етапі ноостичних перетворень **постматеріального каналу економічної еволюції**. Зрештою **економічний простір не звужується, а навпаки – розширюється, наповнюється новими ноосутнісними фрагментами**.

Ми ведемо мову про зростаючу значущість суб'єктивних основ економіки, прогресуючу гуманізацію (олюднення) економічного простору, врешті-решт про формування нового типу економічної реальності – соціоцентристської економіки, у якій соціальний та економічний простір не просто зумовлюють один одного, а стають нероздільною системоутворювальною цілісністю. Новий генотип економічного розвитку пов'язується мною зі становленням саме такої парадигми економіки, економіки, що розміщується "по той бік власне матеріального виробництва" (К. Маркс). Економічна теорія зіткнулася із системною неаргументованістю насамперед цих, фундаментальних за своїм методологічним навантаженням процесів. Політична нооекономіка покликана сформувати методологічну платформу подолання і зазначеного класу суперечностей. Ідеться про ще одну концептуальну визначеність ноостичної парадигми політекономічних знань – її ідентифікацію не лише як політекономії людини, а й як політекономії постматеріального виробництва, ноостичної політекономії постматеріальної епохи, що формується.

Ще раз хочу наголосити на тому, що постановка проблеми щодо нооекономічної спрямованості постіндустріально-економічного процесу не є грою в дефініції. Її нагальність визначається зростаючою самодостатністю людини – не лише основного суб'єкта, а й об'єкта економіки – і відповідним ускладненням економічного процесу, пошуком адекватних механізмів його урівноваження. Нагромадження дедалі більшої складності – це фундамент генерації життя, це суть життя, основа експансії свідомого. Економіка у своїй еволюції відображає цю закономірність. У цьому контексті нооекономічні процеси кореспондують із формуванням онлайнівської мережевої інтернет-економіки, економіки знаків – "кібернетичної економіки з електронною нервовою системою" (М. Кастельс). У моєму розумінні інформаційна мережа інтерпретується у цьому випадку як ексклюзивний інструментарій нооекономіки. Американський учений Е. Девіс називає утвердження економічного кіберпростору, у якому циркулюють лише символи і знаки, початком "другого світу", що має "змінити наш матеріальний світ". Такої ж точки зору дотримується і відомий американський соціолог М. Пескі, який презентує мережеву економіку як "економіку онлайнівської ноосфери" (Девіс, С. 271–319).

У цьому контексті ми говоримо про нооекономіку як інформаційну економіку знань. О. Тоффлер і Х. Тоффлер у праці "Революційне багатство", яку з цілковитою підставою вважають одним із фундаментальних досліджень принципів густин-дустріалізму (Третьої хвилі цивілізації) останнього десятиріччя, називають економіку знань "інтелектуальною економікою". "Сьогодні навіть найтупоголовіші спостерігачі не можуть не помічати, – зазначають американські соціологи, – що економіка США та низки інших країн, трансформуючись, перетворюється на "інтелектуальну економіку", якою управляє розум.

У повному обсязі вплив відповідних трансформацій як на долю окремої людини, так і на майбутнє усіх країн і навіть континентів тільки ще належить відчутти. Минулі півстоліття були лише прологом до цієї трансформації (курсив мій. – А.Г.)" (Тоффлер, Тоффлер, 2007. С. 6). Як бачимо, зроблені дослідниками акценти стовідсотково кореспондують із логікою нашого аналізу.

Звернімо увагу на ще одну лінію взаємозалежностей, на якій формується методологічна конструкція нової парадигми економічних знань. Вона стосується кореляції принципу прогресуючої індивідуалізації і свободи особи, посилення на цій основі її самодостатності з принципом зростаючої складності суспільно-історичних відносин, у тому числі й економічних. Осмислюючи відповідну взаємозалежність, маємо розуміти, що логіка відповідного ускладнення – це не аномалія, не заперечення траєкторії прогресивного розвитку. Мова фактично йде про одну з базових закономірностей цивілізаційного процесу, яка втілюється у формулі: кожен ступінь складності формує якісно новий рівень гармонізації (рівноваги). Економічна теорія далеко не завжди враховує цю закономірність.

Є у ній і інший аспект: складність – це основа ноогенези, розширення мережі свідомого, сфери розуму. Свідомість, за словами Е. Девіса, це "властивість складних систем", "граничний вираз складного" (Девіс, 2008. С. 413). Аналізуючи цивілізаційну динаміку, її вплив на економічні трансформації, маємо приділити особливу увагу методології складних систем та її імплементації в структуру оновленої парадигми політекономічних знань.

У цьому зв'язку нагадаю читачеві, що взаємозалежність зростаючої складності суспільно-історичних перетворень і розширення на цій основі "мережі розуму" обґрунтовується у класичній праці французького вченого, Нобелівського лауреата А. Бергсона "Творча еволюція" (1912). Основна ідея книги: траєкторія цивілізаційної еволюції пов'язана не зі спрощенням трансформаційної динаміки, а навпаки – з "розсіюванням основних структур життєдіяльності", "накопиченням на засадах свободи системних відмінностей" і відповідно – "все більшої й більшої складності". У таких перетвореннях, зазначав А. Бергсон, "виявляється специфіка еволюції живої матерії". Складність, наголошував учений, – це "справа розуму", продукт і основа "безперервно відновлюваної творчості людини". Суть творчої еволюції історичного процесу, світоустрою загалом визначається вказаною взаємозалежністю (Бергсон, 1998. С. 19, 25, 37, 43, 97).

Слід наголосити на особливій методологічній значущості у формуванні ноостичної політекономії не лише наукових творів В. Вернадського і Теяра де Шардена, а й А. Бергсона, ідеї якого лягли в основу учення про ноосферу.

Сучасна інформаційна революція надала відчутні імпульси своєрідному ренесансові вчення про ноосферу. Мова йде, повторюю, про вчення, пов'язане з перспективами цивілізаційної динаміки, становлення глобального Інтелекту, формування на його основі Планетарного суспільства, в якому Природа і Людина реалізують свої цінності в системній взаємозалежності, як єдине ціле. Не випадковим є зростання інтересу до відповідної проблематики науковців у різних регіонах світу. Відомий російський учений В. Стьопін акцентує на адекватності принципів ноогенези не лише світоглядним основам західної цивілізації, а й духовним цінностям східної культури, в яких людина постає завжди інтегрованою у Природу, а сам природний світ оцінюється як живий організм, а не знеособлений простір, який слід конструктивно освоювати (Стєпин, 2006. С. 35). Ця думка поглиблює наші докази стосовно загальноцивілізаційної визначеності ноостичної парадигми наукових знань, у структурі яких чільне місце має посісти концептологія ноостичної політекономії.

І ще одне попереднє зауваження. Хотілося б, щоб зацікавлений читач був свідомий і того, що основою нашого аналізу, всієї системи поданих у книзі наукових узагальнень є *ідентифікація перспективи*. Така позиція притаманна політекономічному дослідженню загалом. Політекономія за своєю суттю – завжди аналіз перспективи. Це стосується й безпосередньо економіки, яка може вважатися дієздатною лише тоді, коли вона живе майбутнім. Економіка – це створення майбутнього, перетворення того, що є, в те, чого немає. До того ж економіка завжди більше за те, що ми знаємо про неї. Наука зазвичай не встигає за її динамікою. Це – загальновідомі істини. Кожна теорія, у тому числі й економічна, є новою, інноваційною тією мірою, якою зорієнтована на перспективу.

Я добре розумію, що методологічні колізії є неминучими, коли мова йде про перехідні етапи суспільного розвитку, цикли метасистемних трансформацій, коли наукові передбачення можуть формуватися лише в площині ймовірності неоднозначних (у тому числі й суперечливих) траєкторій розвитку. У цьому зв'язку структура перспективи формується на матеріалі вже наявних, таких, що себе вже виявили, однак ще системно не ідентифікованих (у тому числі й інституційно) ліній суспільно-економічних трансформацій. Тож ідеться про майбутнє, що вже фактично настало, прийшло в наш дім, є реальним і лише через наш консерватизм залишається інституційно не легалізованим.

Водночас необхідно врахувати й інше, а саме: необоротність нооеволюційних перетворень. Як зазначав В. Вернадський, процеси, підготовлені тисячолітньою історією, "не можуть зупинитися". А отже, "біосфера неодмінно перейде так чи інакше, рано чи пізно в ноосферу" (Вернадський, 2004. С. 277). За всіх колізій траєкторія сучасних глобально-цивілізаційних, зокрема економічних, трансформацій кореспондує саме з такою логікою цивілізаційних перетворень. Взаємозалежність: ноосфера –

нооцивілізація – нооекономіка – ось, як уже акцентувалося, вузлові пункти відповідних перетворень. Визначення політекономічних засад їх еволюційної логіки – логіки перспективи – актуальне наукове завдання.

Нарешті, зауважимо, що ми стоїмо на порозі формування нової системи економічних знань. В умовах міжсистемних трансформацій виникає об'єктивна необхідність в обґрунтуваннях не просто оновленого поняттєвого апарату та концептології економічного аналізу, а й в узасадненні абсолютно нової мовної формалізації, нових за своїми системними характеристиками інформаційних потоків та комунікативних механізмів.

Ідеться, зокрема, про формування нової, **ноостичної парадигми політекономічних знань**, яка в процесі становлення може сприйматися лише як політична метаекономіка, як теорія, що концентрує свою увагу на процесах, які тільки зароджуються, перебувають за межами видимих трансформацій, інституційних визначень. Торкаючись загальнометодологічних аспектів аналізу нового, особливо ноостичних процесів, Е. Морен акцентує на опрацюванні "метаточок зору". "Нам необхідно знайти метаточки зору на ноосферу, – зазначає вчений, – які можуть бути виявлені лише за допомогою складних ідей" (Морен, 2007. С. 34, 35). Природно, що лише за допомогою "складних ідей" можна претендувати і на позитивний результат в обґрунтуваннях концептуальних начал нової парадигми економічної теорії – теорії нооекономічних процесів. Саме з цих загальних позицій потрібно виходити в опрацюванні нової системи політекономічних знань – політекономії XXI століття.

Спробуємо виокремити базові позиції теорії – щодо наших визначень специфіки предмета дослідження та методу пізнання, загальнометодологічних та світоглядних домінант аналізу, а також його цивілізаційного виміру. Водночас ми ставимо перед собою за мету пояснити нашу позицію щодо ренесансу політекономічного аналізу, нагальність якого нині вже ніким не заперечується². З нашої точки зору, одним з чи не найбільш загрозливих симптомів кризи економічної теорії стала девальвація системоутворювальної функції політичної економії, яка відбулася в останні десятиріччя. Що сталося з політичною економією, чому економічна наука фактично відмовилася від використання її методологічного потенціалу в системі теоретичного аналізу? Наскільки правомірним можна вважати фактичне поглинання політекономічного сегмента економічної теорії теорією "економікс" чи макроекономікою, до яких наслідків призвело це поглинання? Усвідомлення коректності наших оцінок щодо сформульованих питань є важливим не лише з погляду предмета нашого аналізу – обґрунтування засад ноостичної парадигми політичної економії, а й для оновлення на цій основі всієї системи економічних знань у їхньому цілісному втіленні.

² Знаменно, що у 2010 р. Інститут економіки РАН та інші наукові інституції провели присвячену проблемі політичної економії конференцію, матеріали якої подано на сторінках журналу "Вопросы экономики" (2011). Див. також: Бек У. Влада і контр-влада у добу глобалізації. Нова світова політична економія. К., 2011; Бодрийяр Ж. К критике политической экономии знака. М., 2007; Бузгалин А., Колганов А. Политическая экономия постсоветского марксизма // Вопр. экономики. 2005. № 9; Гриценко А. Політична економія: актуалізація проблематики // Екон. теорія. 2012. № 1; Тарасевич В. Політична економія: ім'я власне, широкий смисл і предметний простір // Там само.

У цьому зв'язку очевидним є й інше: ключ до вирішення питання, яке нами ставиться, лежить передусім у площині нашого усвідомлення специфіки сучасної епохи, її цивілізаційного аспекту. Ми вже акцентували на цьому: у другій половині століття, що минуло, людство вступило в епоху нової, Третьої хвилі цивілізаційного процесу – в епоху постіндустріальної (інформаційної) цивілізації, яка за всіма характеристиками має ознаки епохи метасистемних трансформацій. Тому жодна з наявних суспільних теорій не придатна для пояснення нових цивілізаційних відносин, що утверджуються. І це має своє пояснення: наука про постіндустріальне суспільство лише зароджується, вона перебуває на етапі свого концептуального становлення. Суспільні науки, в тому числі економічна теорія, нагромадили досить широкий пласт фактичного матеріалу з проблеми, про яку йдеться. Однак відповідні узагальнення суперечливі, несистемні, ставлять більше питань, ніж дають відповідей. Даються взнаки намагання обґрунтувати принципово нові явища суспільного розвитку за допомогою методологічного інструментарію попередньої епохи.

Цією ситуацією пояснюється актуалізація політекономічних знань: коли ми ведемо мову про об'єктивну зумовленість ренесансу політичної економії, то йдеться не стільки про повернення в лоно економічних досліджень у її ортодоксальних контурах, а про значно більше – про **принципи якісного оновлення**. Нова парадигма політичної економії – це, по суті, фундамент народження в умовах сучасних метасистемних суспільних трансформацій нової парадигми всієї економічної науки. У цьому сенсі політична економія в її оновленій концептології покликана сформувати методологічну базу відповідної перебудови чинної системи теорії економічних перетворень.

Потрібно зрозуміти загальноцивілізаційну зумовленість нової парадигми політекономічних знань. Ідеться про настійні вимоги часу, вимоги, викликані специфікою сучасних цивілізаційних перетворень, набуттям ними домінантної функції в логіці суспільно-економічних перетворень. Відповідна функція глобально-цивілізаційних перетворень акцентує на актуалізації політичної економії в широкому розумінні. Нова парадигма політекономічних знань має саме таку загальноцивілізаційну спрямованість. Політична нооекономіка – це не політекономія капіталізму чи соціалізму. **Політична нооекономіка – це політекономія глобалістики, політекономія цивілізаційного розвитку.**

Як відомо, названа проблема свого часу була поставлена Ф. Енгельсом у його праці "Анти-Дюрінг" (1878), де розмежовуються поняття "політекономія у вузькому сенсі", яка досліджує економічні закони окремої суспільно-економічної формації, і "політекономія в широкому розумінні", що, зосереджуючись на аналізі загальних (цивілізаційних) принципів економічного розвитку, виходить за межі формаційних визначень. Політекономія в широкому розумінні, – зазначав Ф. Енгельс, – "ще лише має бути створеною" (Маркс, Энгельс, С. 154).

Звернімо увагу на те, що відповідні оцінки були дані після виходу у світ "Капіталу" К. Маркса та наукових обґрунтувань основних постулатів класичної й неокласичної політекономії. Як пояснював це Ф. Енгельс,

у той час політекономія у широкому розумінні "ще не стала потребою сучасної епохи" – загальноцивілізаційні принципи не набули функції домінуючого начала розвитку. Нині маємо іншу ситуацію. Постіндустріальне суспільство, яке зароджується, все виразніше набуває ознак постформацийного суспільства. В нових умовах формацийні визначення (соціалізм, капіталізм) втрачають свою системоутворювальну функцію. Визначальні детермінанти суспільства містяться у сфері загальноцивілізаційних перетворень, у яких дедалі більшою мірою домінує процес не вертикальної (євроцентричної) гомогенізації, а децентралізації, утвердження пріоритетності горизонтальних артикуляцій глобального простору, його гетерогенізації.

Актуалізація політекономії в широкому розумінні – політекономії загальноцивілізаційного процесу – визначається цією ситуацією. Її нова конструкція може бути лише політекономією, що відбиває якісно нові тенденції розвитку загальноцивілізаційного процесу – його прогресуюче олюднення, зростаючу самодостатність людини, її креативного потенціалу, перетворення особи на реальний "центр перспективи", "вісь і вершину еволюції" (Тейяр де Шарден). Траєкторія цивілізаційних перетворень, її "незламний стрижень" (К. Ясперс), а отже, і логіка оновлення концептуальної бази економічної теорії, її системоутворювальних доктрин лежить саме в цій площині – у площині нагромадження потенціалу суверенізації та самореалізації особистості, системного поглиблення на цій основі дематеріалізації суспільно-економічних відносин, формування постматеріального каналу економічної еволюції. Суть принципового оновлення чинної системи економічних знань пов'язана насамперед із зазначеними процесами.

У геніальному творі Люїса Г.Моргана "Старовинне суспільство" (1877), якому видатний американський учений-етнограф присвятив майже 40 років свого життя, акцентується увага на історичній обмеженості індустріальної цивілізації, єдиною метою якої є накопичення суто матеріального багатства, багатства товарів. Названа книга має такий підзаголовок: "Дослідження лінії людського прогресу від дикості через варварство до цивілізації". Цивілізація, наголошував Л.Г. Морган, "єдиною кінцевою метою якої є багатство, загрожує нам загибеллю суспільства, адже таке поприще містить елементи свого власного знищення". Це означає, узагальнює вчений, що "настане час, коли людський розум зміцніє для панування над багатством (курсив мій. – А.Г.)" (Морган, 1879. С. 552).

Ще раз хочу привернути увагу читача до того, що йдеться про наукові обґрунтування, датовані 1877 роком. Будемо сподіватися, що цивілізація, функціональні механізми якої (у тому числі й економічні) підпорядковуються єдиній меті – накопиченню суто матеріального багатства, не багатства людини (особистості), а багатства товарів, у ряду яких розміщується й людина, така цивілізація завершує свою каденцію. Цивілізація XXI століття, яке так динамічно прискорює свою ходу, – це цивілізація, за якої людський розум починає панувати над матеріальним багатством. Логіка становлення політекономії в широкому визначенні – політичної нооекономіки – базується на тому, як ми вже наголошували,

що саме така постматеріальна цивілізація у наші дні дедалі більше ставатиме реальністю.

Література

- Бек У. (2011) Влада і контрвлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія. К.
- Бергсон А. (1998) Творческая эволюция. М.
- Бодрийяр Ж. (2007) К критике политической экономии знака. М.
- Бузгалин А., Колганов А. (2005) Политическая экономия постсоветского марксизма // Вопросы экономики. № 9.
- Валлерстайн И. (2003) Конец знакомого мира. Социология XXI века. М.
- Вернадский В. (2004) Биосфера и ноосфера. М.
- Гриценко А. (2012) Політична економія: актуалізація проблематики // Економічна теорія. № 1
- Девис Э. (2008) Техногнозис: миф, магия и мистицизм в информационную эпоху. Екатеринбург.
- Крымский С. (2010) Смысл постистории // Зеркало недели. 20 февраля.
- Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т. 20.
- Моисеев Н. (1990) Человек и ноосфера. М.
- Морган Л. (1879) Древнее общество. СПб.
- Морен Э. (2007) Образование в будущем // Синергетическая парадигма: синергетика образования. М.
- Некlessа О. (2004) Конфігурація сучасного світу // Економіка знань: виклики глобалізації та Україна. К.
- Некlessа А. (2010) Трансфинитная экономика // Экономические стратегии. № 3.
- Степин В. (2006) Проблемы будущего цивилизации // Будущее России в зеркале синергетики. М.
- Тарасевич В. (2012) Політична економія: ім'я власне, широкий смисл і предметний простір // Економічна теорія. № 1
- Тейяр де Шарден П. (2002) Феномен человека. М.
- Тоффлер Э. (2004) Третья волна. М.
- Тоффлер Э. (2004) Шок будущего. М.
- Тоффлер Э., Тоффлер Х. (2007) Революционное богатство. М.
- Яковец Ю. (2009) Откат глобализации и трансформация мировой экономики // Международная жизнь. № 8.

Надійшла в редакцію 20.04.2015 р.

POLITICAL NOOECONOMY

Anatolii Halchynskyi

Author affiliation: Doctor of Economics, Professor. E-mail: ec-teor@ief.org.ua.

Justified general economic principles of interdependence "noosphere-noocivilization-nooeconomy" as the anchor defining the new era. The article reveals the bases of the actualization of political economy and its transformation into political nooeconomy, which is the basis for the formation of a new paradigm of economic knowledge.

Keywords: cross-system transformation, noo-sphere, noo-civilization, noo-economy, political nooeconomy

JEL: A100; B310; F290.